

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МАНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.72/.73

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІЇ УПОВНОВАЖЕНОГО З ПРАВ УЧАСНИКІВ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ («ШКІЛЬНОГО ОМБУДСМЕНА») ЯК ДІЄВОГО МЕХАНІЗМУ ПОДОЛАННЯ БУЛЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

THE IMPLEMENTATION OF THE COMMISSIONER FOR THE RIGHTS OF EDUCATIONAL PROCESS PARTICIPANTS («SCHOOL OMBUDSMAN») AS AN EFFECTIVE MECHANISM FOR OVERCOMING THE PROBLEM OF BULLYING IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Барліт А.Ю.,
студент

Запорізький національний університет

У статті висвітлюється актуальність проблеми буллінгу в освітньому середовищі, обґрунтовується необхідність та пропонується можливість запровадження інституції «шкільного омбудсмена» як перспективного напрямку соціально-правового захисту прав дітей та інших учасників навчально-виховного процесу в практику шкільного життя. Аналізується правове підґрунтя проведення інноваційних перетворень в освітньо-виховній сфері загальноосвітнього навчального закладу.

Ключові слова: буллінг, насильство в освітньому середовищі, шкільний омбудсмен.

В статье освещается актуальность проблемы буллинга в образовательной среде, обосновывается необходимость и предлагается возможность введения института «школьного омбудсмена» как перспективного направления социально-правовой защиты прав детей и других участников учебно-воспитательного процесса в практику школьной жизни. Анализируется правовая основа возможности проведения инновационных преобразований в жизнедеятельности общеобразовательного учебного учреждения.

Ключевые слова: буллинг, насилие в образовательной среде, школьный омбудсмен.

The article illustrates the urgency of the bullying problem (prolonged physical or mental violence committed by an individual or a group against the individual who is unable to protect himself in the situation) in the educational environment.

It is emphasized that the utter development and implementation of individual abilities of a child in a school could only be possible under certain conditions. The defining factor among them belongs to the quality of interpersonal communication and psychological security in an educational environment. In its turn, the psychological safety of educational environment is reflected in the protection from the violence in relationships for all members of the educational process.

The attention is drawn to the fact that the problem of bullying is interdisciplinary and should be solved comprehensively, involving different professionals – teachers, lawyers, psychologists, social workers, government officials, etc.

The article substantiates the necessity and proposes the possibility of establishing the institution of «school ombudsman» as a perspective direction of social and legal protection of children and other members of the educational process in the practical of school life. The legal basis for innovative reorganizations in the educational field of general education schools is also analyzed.

The accent in the article is made on the fact that the implementation «school ombudsman» institution could be considered as a perspective direction of social and legal protection of children and other members of the educational process and as an effective mechanism for overcoming the problem of bullying in school life.

Key words: bullying, violence, violence in the educational environment, ombudsman.

Події Революції гідності засвідчили незворотне прагнення Українського народу до побудови правової та демократичної держави, в якій гарантуються та забезпечуються права і свободи людини [1].

Рівень цивілізованості та гуманності будь-якої держави та суспільства визначається ставленням до найменш захищених і найбільш вразливих його членів, в першу чергу, до дітей. Тому, захист прав та інтересів дитини є одним із найважливіших, ключових завдань Української держави.

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» та Конвенції ООН про права дитини кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканість, захист гідності та найкраще забезпечення її інтересів.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року серед основних завдань є побудова ефективної системи виховання на засадах загальнолюдських, полікультурних, громадянських цінностей; забезпечення фізичного, морально-духовного, культурного розвитку дитини [2].

Абсолютно очевидно, що повноцінний розвиток і реалізація індивідуальних здібностей дитини в школі мож-

ливі тільки за певних умов. Центральне місце серед них належить якості міжособистісного спілкування і психологічної безпеки в освітньому середовищі. У свою чергу, психологічна безпека освітнього середовища виражається в захищеності від насильства у взаєминах для всіх учасників навчально-виховного процесу.

Але сучасний життєвий контекст не виключає явище насильства з процесів навчання і виховання. На жаль, школа не тільки відіграє важливу роль у житті дітей як середовище основної соціалізації, а й виступає місцем, де діти досить часто піддаються насильству.

Насильство в освітньому середовищі може носити як поодинокий, так і регулярний, тривалий характер і виявлятися у формі фізичного або психологічного насильства. На наш погляд, особливо небезпечним видом насильства є насильство тривалого характеру. Найбільш точно відображає насильство тривалого характеру в освітньому середовищі поняття «буллінг».

На нашу думку, буллінг – це фізичне або психологічне насильство тривалого характеру, що йде від однієї людини (групи осіб) стосовно іншої людини (групи осіб).

Шкільний буллінг розглядається в сучасному світі як одна з найактуальніших соціально-педагогічних, психологічних та правових проблем.

Центральне місце в розвитку теорії буллингу зайняла праця Ольвеуса (1978), яка послужила основою подальших досліджень цієї проблеми таких авторів, як Бесаг (1989), Лейн (1999), Хелд (2000), І. Кон (2006), О. Глазман (2009), І. Ачітасва (2010), А. Стрельбицький (2010), Є. Файнштейн (2010), В. Петросянс (2011) та ін.

Мета статті – довести необхідність та запропонувати можливість запровадження інституції уповноваженого з прав учасників навчально-виховного процесу («шкільного омбудсмена») як дієвого механізму подолання буллингу в освітньому середовищі та перспективного напрямку соціально-правового захисту прав дітей та інших учасників навчально-виховного процесу.

Результати теоретичного аналізу шкільного буллингу свідчать про недостатню поінформованість фахівців системи освіти з цього питання. Зауважимо, що існує гостра потреба в психологічній, педагогічній та юридичній теорії та практиці, в подальшому вивченні форм та методів вирішення проблеми буллингу в освітньому середовищі.

Ми наголошуємо, що така проблема існує у більшості навчальних закладів України. Неодноразово з цією проблемою стикалися і в освітньому середовищі міста Запоріжжя.

Тому, на виконання наказу Департаменту освіти і науки Запорізької облдержадміністрації від 04 грудня 2013 року № 622 «Про перевірку виконання рішення колегії управління освіти і науки облдержадміністрації від 26 грудня 2012 року «Про стан превентивного виховання учнів у закладах освіти м. Запоріжжя» було проведено дослідження щодо виявлення шкільного буллингу в навчальних закладах м. Запоріжжя.

За результатами дослідження зроблено висновок, що буллінг в освітньому середовищі продовжує існувати. Звертає на себе увагу факт дистанціювання школи від проблеми буллингу.

В рекомендаціях за результатами перевірки, серед іншого, було відзначено, що подолання проблеми буллингу може бути досягнуте завдяки розробці та впровадженню в практику навчальних закладів більш дієвих механізмів та результативних програм з профілактики буллингу [3].

Пропонуємо розглянути можливість запровадження інституції уповноваженого з прав учасників навчально-виховного процесу («шкільного омбудсмена») як перспективний напрям соціально-правового захисту прав дітей та інших учасників навчально-виховного процесу, як дієвий механізм профілактики буллингу в практиці шкільного життя.

Омбудсмен (представник) – посадова особа, яка контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері дотримання прав людини.

Нині в багатьох країнах є доволі поширеною практика введення спеціалізованих омбудсменів, які здійснюють свою діяльність в інтересах специфічних груп, що потребують додаткового захисту. Моделі спеціалізованих омбудсменів досить різноманітні – військові омбудсмени (ФРН, Норвегія, на регіональному рівні в Російській Федерації), омбудсмени з питань охорони здоров'я (Велика Британія, США), омбудсмени з прав дитини (Україна, Норвегія, Фінляндія, Австрія, Литва та ін.) тощо [4, с. 30].

Дослідженнями у сфері діяльності інституту омбудсмена займаються такі науковці, як С. Банах, Л. Голяк, Н. Карпачова, Л. Коваль, О. Лісовець, О. Марцеляк, М. Марченко, Ю. Ткаліч, В. Тацій, С. Широ, О. Ярмиш та ін.

Проте науковий аналіз інституту омбудсмена як перспективний напрям соціально-правового захисту прав дітей та інших учасників навчально-виховного процесу в освітньому середовищі ще не достатньо висвітлено.

Проаналізувавши правове підґрунтя можливості запровадження інституції «шкільного омбудсмена» як діє-

вого механізму подолання буллингу в освітньому середовищі, пропонуємо до уваги наступне.

Згідно зі ст. 19 Закону України «Про загальну середню освіту» учасниками навчально-виховного процесу в ЗНЗ є: учні (вихованці); керівники; педагогічні працівники; психологи, бібліотекарі; інші спеціалісти; батьки або особи, які їх замінюють [6].

Проте, звертаємо увагу, що в Законі не визначено поняття «інші спеціалісти». Тому, на наш погляд, «шкільний омбудсмен» може підпадати під категорію «інші спеціалісти» і бути визнаним як «учасник навчально-виховного процесу в ЗНЗ».

Таким чином, ми вважаємо можливим розглянути перспективу введення посади шкільного омбудсмена в штатний розпис навчального закладу.

Існує широке коло й інших нормативно-правових актів, які створюють правове підґрунтя для проведення інноваційних перетворень в освітньо-виховній сфері загальноосвітнього закладу з метою соціально-правового захисту прав дітей та інших учасників навчально-виховного процесу.

Зокрема, дорученням Президента України головам обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій від 30 серпня 2012 року № 1-1/2338 «Щодо поліпшення захисту прав та законних інтересів дітей» зобов'язано сприяти функціонуванню дитячих омбудсменів [7].

Крім того, відповідно до пункту 3.2 Положення про експериментальний ЗНЗ, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 23 листопада 2009 року № 1054 [8], виконання завдань програми дослідно-експериментальної роботи на період експерименту дозволяє вносити передбачені програмою зміни до форм комплектування кадрів. Це передбачає можливість вносити до штатних розкладів ЗНЗ зміни найменувань, нормативної чисельності та умов введення посад, не передбачених Типовими штатними нормативами [9]. Керівникам закладів надається право у разі виробничої необхідності змінювати штати окремих підрозділів або вводити посади, не передбачені штатними нормативами для конкретного закладу.

Таким чином, на нашу думку, введення посади шкільного омбудсмена в штатний розпис навчального закладу може бути розглянуто і в процесі організації дослідно-експериментальної роботи з метою інноваційних перетворень в освітньому просторі ЗНЗ.

Одним з головних питань при цьому є вибір моделі функціонування цього інституту.

Як зазначає науковець О. Лісовець, в українських школах накопичено деякий досвід роботи шкільних омбудсменів на громадських засадах. Особливо заслуговує на увагу досвід вінницьких шкіл, де функції омбудсменів виконують самі учні. На думку вченого, функції омбудсмена можуть виконувати учитель, вихователь, соціальний педагог, психолог, батько чи мати учня [5].

Відаючи належне ґрунтовній роботі науковця, ми дозволимо собі не погодитися з деякими, на наш погляд, ключовими положеннями.

Цілком зрозуміло, що буллінг-структура як соціальна система включає в себе: «агресорів», «жертв», «прислужників», «захисників» та «спостерігачів» («нейтральних учасників»).

На жаль, «спостерігачами» досить часто бувають педагоги, котрі проповідують принципи «невтручання». Результати досліджень підтверджують факт дистанціювання школи від проблеми буллингу. Більшість педагогів не готові до розв'язання проблем шкільного буллингу, оскільки не володіють базовими теоретичними знаннями та практичними навичками з означеної проблеми.

На нашу думку, посаду шкільного омбудсмена має обіймати людина з юридичною освітою, яка володіє відповідними знаннями та певною компетентністю щодо механізмів захисту прав дитини та інших учасників на-

навчально-виховного процесу. Омбудсмен не може діяти на громадських засадах. Тому пропонуємо розглядати питання щодо запровадження інституції шкільного омбудсмена виключно шляхом введення цієї посади в штатний розпис навчального закладу.

Діяльність шкільного омбудсмена має бути спрямована на формування правової культури та правової свідомості учасників навчально-виховного процесу, захист їх прав і законних інтересів.

Основні завдання роботи шкільного омбудсмена: сприяння реалізації Конвенції ООН про права дитини; контроль за дотриманням прав дитини та інших учасників навчально-виховного процесу; проведення інформаційно-просвітницької роботи щодо прав дитини та інших учасників навчально-виховного процесу; забезпечення взаємодії та співробітництва між різними фахівцями у сфері захисту дітей; моніторинг стану дотримання прав дитини та інших учасників навчально-виховного процесу; надання конкретної допомоги дітям, права яких порушені, шляхом звернення до органів влади та правоохоронних органів.

Шкільний омбудсмен виступає суб'єктом, а об'єкти його впливу – діти, учителі, адміністрація, батьки. Він повинен бути незалежним, аби не стати предметом маніпуляцій; володіти якомога більшою свободою, аби служити інтересам дітей; бути доступним для дітей, якщо йому потрібна їх довіра.

Погоджуючись з думкою О. Лісовця, зазначаємо, що у процесі своєї діяльності шкільний омбудсмен взаємодіє: з омбудсменом районного рівня, міського та обласного; з органами управління у сфері освіти; з органами опіки та опікування; з адміністрацією установи; з педагогічним колективом і психологічною службою закладу; з органами самоврядування; з установами соціального захисту населення; з правоохоронними органами; з комісією у справах дітей; з правозахисними, громадськими організаціями.

Таким чином, змістом діяльності шкільного омбудсмена повинні забезпечуватися: зниження рівня насильства в шкільному середовищі; стабілізація становища дітей та зниження рівня порушень їх прав; підвищення право-

свідомості учасників освітнього процесу; забезпечення гарантій прав дітей, а, отже, дієвості права в суспільстві [5], що відповідає завданням загальної середньої освіти, визначених у ст. 5 Закону України «Про загальну середню освіту» [6].

Таким чином, результати теоретичного аналізу і практичних досліджень з питань шкільного буллінгу підтверджують факт дистанціювання школи від цієї проблеми, свідчать про недостатню компетентність фахівців системи освіти щодо вирішення проблеми шкільного буллінгу.

Існує потреба в психологічній, педагогічній та юридичній теорії та практиці, в подальшому вивченні форм і причин цього явища, методів вирішення проблеми буллінгу в освітньому середовищі.

Подолання проблеми буллінгу може бути досягнуте завдяки розробці та впровадженню в практику навчальних закладів більш ефективних механізмів та результативних програм з профілактики буллінгу. Необхідне проведення інноваційних перетворень в освітньо-виховній сфері загальноосвітнього закладу з метою соціально-правового захисту прав дітей та інших учасників навчально-виховного процесу.

На наш погляд, запровадження інституції «шкільного омбудсмена» може бути розглянуто як перспективний напрям соціально-правового захисту прав дітей та інших учасників навчально-виховного процесу, як дієвий механізм подолання буллінгу в практиці шкільного життя.

Проблема буллінгу є міждисциплінарною, і вирішувати її потрібно комплексно, із залученням різних фахівців – педагогів, юристів, психологів, соціальних працівників, представників влади тощо.

У межах даного дослідження не можливо охопити всі аспекти проблеми подолання буллінгу в освітньому середовищі, тому важливим є здійснення подальших наукових досліджень даної проблеми, зокрема, щодо більш детального аналізу правового підґрунтя запровадження інституції «шкільного омбудсмена» та проведення інноваційних перетворень в освітньо-виховній сфері загальноосвітнього закладу з метою соціально-правового захисту прав дітей та інших учасників навчально-виховного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна стратегія у сфері прав людини : Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>
2. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
3. Барліт А. Ю. Шкільний буллінг в сучасному освітньому середовищі / А. Ю. Барліт, О. О. Барліт // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки : збірник наукових праць. – Бердянськ : БДПУ, 2015. – Вип. 1. – С. 6–10.
4. Марцеляк О. В. Реформування вітчизняної моделі Уповноваженого з прав людини і запровадження дитячого омбудсмена в Україні – потреба часу / О. В. Марцеляк // Досвід інституту уповноваженого з прав дитини : перспективи для України : збірник матеріалів до міжнародної конференції (11–12 жовтня 2006 року). – К., С. 29–33.
5. Лісовець О. В. Перспективи реалізації моделі шкільного омбудсмена в Україні / О. В. Лісовець // Соціальна робота в Україні : теорія і практика. – 2012. – № 2. – С. 90–98.
6. Про загальну середню освіту : Закон України від 13 травня 1999 року № 651-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
7. Щодо поліпшення захисту прав та законних інтересів дітей : Доручення Президента України від 30 серпня 2012 року № 1-1/2338 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vin.gov.ua/web/upravlinnya/web_upr_dit.nsf/web_alldocs/Dc8F
8. Про затвердження Положення про експериментальний ЗНЗ : Наказ Міністерства освіти і науки України від 23 листопада 2009 року № 1054 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>
9. Про затвердження Типових штатних нормативів ЗНЗ : Наказ Міністерства освіти і науки України від 06 грудня 2010 року № 1205 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1308-10>